

Diplomat Nikolay Valeryeviç Çarıkov'un Gözünden Merv'in İşgali

Hatice KARIMOV*

Özet

10 Ekim 1883 tarihinde Türkistan Genel Valisinin Diploması memuru tayin edilen Nikolay Valeryeviç Çarıkov, Türkistan'daki ilk hizmet döneminde Merv sorununa dahil oldu. Görev yerine Hazar Ötesi Oblastı üzerinden giden diplomat, oblastın yöneticisi General A. V. Komarov'un arzusu üzerine şehrin işgali için yola çıkan müfrezeye birlikte Merv'e hareket etti. 1884 yılının Mart ayında Rus müfrezesinin Merv'e girişinden sonra Rus birliklerine karşı cihat ilan eden Rus karşıtı hareketin liderleri Siyah Puş ve Kaçar Han'ı sorguladı ve işgalin ardından General Komarov'la birlikte Merv vahasını ziyaret etti. Tüm bu hususları sebebiyle Çarıkov'un bu önemli görev sonrası kaleme aldığı *Merv'in Barış Yoluyla İşgali* isimli anılarında, Rus kaynaklarında dahi değinilmeyen ya da çok az bilgi verilen konular ve kişilere rastlanmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma Türkistan işgalinin son safhasını oluşturan Merv'in işgal sürecine ışık tutması bakımından önemli bir boşluğu dolduracaktır.

Anahtar Kelimeler: *Nikolay Valeryeviç Çarıkov, Merv, Hazar Ötesi Oblastı, Kaçar Han, Türkistan.*

The Invasion of Merv Through the Eyes of the Diplomat Nikolay Valeryevich Charykov Abstract

Abstract

Nikolay Valeryevich Charykov, who was appointed as the Diplomatic Officer of the Turkistan General Governor on October 10

* Dr., esenbikem@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-3503-5962 (Makale gönderim tarihi: 23.03.2020; Makale kabul tarihi: 10.05.2020)

1883, was involved in the problem of Merv during his first tenure in Turkestan. Traveling to his place of duty through the Trans-Caspian Oblast, on the request of General A. V. Komarov, the administrator of the oblast, Charykov moved towards Merv with the platoon dispatched to occupy the city. In the March of 1884, after the Russian platoon entered Marv, he interrogated Siyah Push and Kachar Khan, the leaders of the anti-Russian movement, who had declared a jihad against Russian troops, and visited the oasis of Merv with General Komarov after the invasion. In Charykov's memoirs, titled "The Invasion of Merv by Peace," which he penned down after his aforementioned important mission, various matters and persons that are either not mentioned or about which little information is given in other Russian sources are brought up. As a result, this study is aimed to fill in important blanks in enlightening the invasion process of Merv, which was the final phase of the Russian invasion of Turkestan.

Key Words: *Nikolay Valeryevich Charykov, Merv, Trans-Caspian Oblast, Kachar Khan, Turkestan.*

Giriş

XIX. yüzyılın sonlarında Türkmen toprakları, Türkistan'da Ruslar tarafından işgal edilen son bölgeydi ve bu toprakların işgali kademeli bir şekilde gerçekleşti. 1881 senesinde Ahal-Teke vahasının ele geçirilmesiyle birlikte¹ Türkmen toprakları geçici bir sınırla iki parçaya bölündü ve bunun sonucunda Ahal-Teke, Rusya'nın bir parçasına dönüşürken Merv vahası ise bağımsızlığını korumaya devam etti. İşgal edilen yeni toprakları yönetmek için 6 Mayıs 1881 tarihinde Hazar Ötesi Oblastı² kuruldu. Kafkasya Askeri Okruguna dahil edilen Oblastın

¹ Ahal-Teke Seferi için bkz. Murat Özkan, *Türkistan'ın İşgal Çağı Beyaz General Skobelev (1843-1882)*, Kronik Kitap, İstanbul 2020.

² Hazar Denizi'nin doğu kıyıları ile 1868 ve 1873 yıllarında Rus işgaline uğrayan Buhara Emirliği ile Hive Hanlığı'nın batı etekleri arasında yer alan Oblast, kuzeyde Ural Oblastı güneyde ise İran ve Afganistan ile sınır komşusuydu. İ. İ. Aminov, "Organizatsionno-

merkezi Aşkabat şehriydi ve Oblast, Ahal-Teke Okruğu ile Kızılsu ve Mangışlak Pristavlığı'ndan³ oluşuyordu.⁴ Ahal-Teke'nin işgaliyle birlikte Ruslar, İmparatorluğun güney sınırı için stratejik öneme sahip başta Merv olmak üzere yeni toprakları daha yakından tanımak için bir fırsat yakalamış oldu ve askeri veya ticari faaliyetlerin arenası olabilecek topraklara keşif kolları göndermeye başladı. Bu bakımdan özellikle 1882 yılının Şubat ayında Harbiye Bakanlığının organize ettiği kervanla, Kazan Tatarı Maksud adıyla Merv'e gelen Praporşik M. Alihanov-Avarskiy⁵ ve Platon Ağa ismiyle gizlenen ortağı P. V. Sokolov özel bir ilgiyi hak etmektedir. Çünkü bu ziyaret esasen küçük çaplı bir keşif hareketiydi ve tüccar kervanı kisvesi altında Alihanov, Türkmen Aksakalları ile gizli görüşmelerde bulundu.⁶

1882 ortalarında Yolöten vahasında Müslümanlar arasında yeni bir Mehdi hareketi kendini göstermiş, hareketin lideri olan Siyah Puş,

pravoviye osobennosti upravleniye v Zakaspiyskoy oblasti Rossiyskoy İmperii", *Lex Russica*, No: 11 (132), 2017, s. 139.

³ XVIII. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında Rus İmparatorluğu'nda Kafkasya ve Türkistan'ın Müslüman halklarının idaresi için kurulan ve uyezdlere (Kaza) eş değer idari-toprak birimlerine verilen isimdir.

⁴ PSZRİ, T. 1 (1881), No: 142. "O prisoyedinenii k İmperii zanyatoy našimi voyskami territorii Turkmenov Tekinskogo roda i obrazovaniı iz neya i zemel Zakaspiyskogo voennogo otdela oblasti Zakaskiyskoy, so vklyuçeniye onoy v sostav Kavkazskogo voennogo okruga."

⁵ M. Alihanov-Avarskiy (1846-1907): Dağıstan'ın Hunzah köyünde dünyaya gelen Alihanov, çocukluğunda Şeyh Şamil tarafından rehin tutuldu ve fidyesi ödendikten sonra 2. Tiflis soylu lisesine kaydoldu. 1862 senesinde askeri okula kaydını yaptırdı. 1873 senesinde Kafkasya Başkomutanlığı'nda özel görevler için vazifelendirildi ve aynı yıl Mangışlak müfrezesi terkinde Hive seferine katıldı. Sefer sırasında yararlandı ve tedaviden sonra Kızılsu şehrine gönderildi. 1877 yılının Eylül ayında Osmanlı-Rus savaşında Revan müfrezesinin bir parçası olarak 15. Pereyaslavsk Dragoon alayında görev yaptı. 1879 senesinde Hazar Ötesine gönderildi ve General N. P. Lomakin müfrezesinde Göktepe savaşına katıldı. 1884 senesinde Rusların Merv'i işgal etmesinden sonra Hazar Ötesi Oblastı terkinde kurulan Merv Okruğu yöneticiliğine tayin edildi.

⁶ *İstoriya SSSR s drevneyşih vremen do naših dney*, T. 5, İzd. Nauka, Moskva 1968, s. 287.

Merv Türkmenlerinin bir kısmını etkisi altına almıştı.⁷ Aynı zamanda onun 1883 senesinde Horasan'da yaşayan ve Meyvand muharebesinde İngilizleri mağlup eden Eyüp Han'la⁸ da ilişkisi bulunuyordu. 1884 yılının ilkbaharına gelindiğinde Siyah Puş, Türkmen topraklarında ciddi derecede varlığını gösteriyordu.⁹ Bu arada İngiliz-Afgan savaşı, İngiliz hükümetinin Afganistan'ın dış ilişkilerde İngiltere'ye bağımlılığını tanıyan Afgan Emiri Abdurrahman (1880-1901) ile yaptığı bir anlaşma ile sona erdi. Abdurrahman, 1883 yılından itibaren kuzeybatı sınırını korumak için İngiliz-Hint hükümetinden destek almaya başladı. 1883 sonbaharında Rusya'ya karşı kampanya yürüten İngiliz-Afgan ajanları, Murgab'da ortaya çıkmaya başladı. Bu kampanyanın etkisi altındaki bazı Türkmen müfrezeleri, İran'ın Horasan eyaleti sınırını geçti.¹⁰ Bu durum Hazar Ötesi Oblastı yöneticisi General A. V. Komarov'un¹¹ (1883-1890), 1883 yılının sonunda Albay A. Muratov komutası altındaki bir müfrezeyi Tejen nehrine (Merv yönünde) doğru göndermesi için

⁷ M. Avarskiy-Alihanov, "Zakaspiyskiye Vospaminamiya 1881-1885", *Vestnik Yevropi*, No: 9, 1904, s. 455.

⁸ Muhammed Eyüp Han (1857-1914): 1863-1886 yılları arasında Afganistan'da emirlik yapan Şir Ali Han'ın oğludur. İkinci İngiliz-Afgan savaşında Eyüp Han komutasındaki Afgan ordusu, 27 Temmuz 1880 tarihinde Meyvand muharebesinde İngilizleri mağlup etti. Bu zaferden sonra Eyüp Han, Kandahar'ı kuşattı ancak General Roberts'in birlikleriyle yapılan savaştan sonra geri çekilmek zorunda kaldı. 1881 senesinde bu sefer kendisi için Kandahar'a saldırsa da Afgan Emiri Abdurrahman tarafından geri püskürtüldü. Bu başarısızlık neticesinde İran'a kaçtı.

⁹ N. V. Çarıkov, "Mirnoye zavoyevaniye Merva (iz vospominaniy o pohode generala A. V. Komarova v 1886 g.)", *İstoriçesnik vestnik*, No: 11, 1914, s. 487-488. Rus tarihçi M. A. Terentyev'e göre bir Afgan ve 2 Hintliyle Türkmen topraklarına gelen Siyah Puş, İngiliz casusuydu ve halkı Ruslarla hiçbir şekilde ilişkiye girmemeleri konusunda ikna etmeye çalışıyordu. M. A. Terentyev, *İstoriya zavoyevaniya Sredney Azii*, Tip. V. V. Komarova, T. 3, SPB 1906, s. 243-244.

¹⁰ Terentyev, *İstoriya zavoyevaniya Sredney Azii*, s. 243.

¹¹ A. V. Komarov (1830-1904): 1855 senesinde imparatorluk askeri akademisini bitiren Komarov, 1856-1859 yılları arasında Şeyh Şamil'e karşı savaştı. 1883 senesine kadar Kafkas ordusunda çeşitli görevler üstlendi. 22 Mart 1883 tarihinde ise Hazar Ötesi Oblastı yöneticiliğine tayin edildi.

yeterli oldu.¹² Karrı Bent'e¹³ yaklaşan Muratov, Mahdum Kulu Han'ın eşlik ettiği bir konvoy ile Alihanov'u da Merv'e gönderdi. Alihanov etkili Hanları Rus hükümetinin gücünü tanımaya ikna etti.¹⁴ Bunun sonucunda 1 Ocak 1884 tarihinde toplanan kengeş meclisinde Han, Aksakallar ve boy liderleri Rus hâkimiyetini kabul etmek mecburiyetinde kaldılar.¹⁵ Buna rağmen Merv'in askeri olarak boyun eğdirilmesi konusunda ısrar eden General M. D. Skobelev, 1 Ocak 1884 tarihli kararın yalnızca bireysel üyeler için geçerli olduğu ve herkesin itaat etmesine neden olacak bir gücünün olmadığını özellikle belirtiyordu. Ancak Rus hükümeti Skobelev'in aksine Merv'in barış yoluyla ele geçirilmesi taraftarıydı. Rus hükümetinin istediği şartlar 1 Ocak'taki kengeş meclisini organize eden Sarı Han, Teke Türkmenlerinin Hanı Nur Berdi Hanın zevcesi Gül Cemal ile oğulları, çoktan beri imparatorluk subayı olan Mahdum Kulu ve Muhammed Yusuf Hanlar tarafından yaratılmış oldu.¹⁶ Bu olaylardan önce bile çaresiz Merv Hanları, imparator III. Aleksandr'ın taç giyme törenine davet edilerek onlara Rus ordusunun gücü gösterilmeye çalışılıyor, esasen Hanlara Ruslara karşı direnişlerinin tamamen yararsız olacağı fikri empoze ediliyordu. 31 Ocak 1884 tarihinde Aşkabat'ta 4 Han¹⁷ ve 24 Aksakalın bulunduğu törende Rus vatandaşlığına kabul edildiler.¹⁸ Aynı gün Ruslar tarafından Merv temsilcilerine bazı şart ve garantiler

¹² Avarskiy-Alihanov, "Zakaspiskiye Vospaminamiya 1881-1885", s. 95.

¹³ Hazar Ötesi demir yolu hattının kuzeyinde bulunan bent, Tejen nehrinin alt kısımlarındaki arazilerin sulanması için kullanıldı.

¹⁴ *İstoriya SSSR...*, s. 287-288.

¹⁵ Çarıkov, "Mirnoye zavoyevaniye Merva", s. 490.

¹⁶ Terentyev, *İstoriya zavoyevaniya Sredney Azii*, s. 344.

¹⁷ Merv vahasını 1878 senesine kadar Kouşut Han, onun ölümünden sonra ise Nur Berdi Han idare etti. 1882 senesinde Nur Berdi Han'ın ölümünden sonra ise Merv, halk tarafından seçilen ve 31 Ocak 1884 tarihinde Aşkabat şehrinde Rus hakimiyetini kabul eden 4 han tarafından idare olundu. Y. Kondratenko, "Kratkiy istoričeskiy oçerk Mervskogo oazica", *Turkestanskiy sbornik: sbornik soçineniy i statey otnosyaşihsya do Sredney Azii voobşe i Turkstanskogo kraya v osobennosti*, T. 411, Peterburg 1883, s. 269.

¹⁸ İ. İ. Aminov, *Zakaspiskoy kray v sostave Rossiyskoy imperii (istoriko-pravovoye issledovaniye)*, Prospekt, Moskva 2018, s. 35.

sunuldu. Halkın seçtiği (Aksakallar) dört Han ve yirmi dört Aksakal tarafından yapılan başvuruya bağlı olarak Merv ve Tejen'de yaşayan tüm Türkmenlerin, Oktamış ve Toktamış boylarının Rus vatandaşlığına kabul edildiği duyuruldu. Şart ve garanti metninde halkın genel yönetimi için bir Rus subayı atanacağı ve Merv'in dört kabilesinden her birinin yönetiminin, imparatorun hizmetine giren ve bunun için ondan iyi bir maaş alan gerçek Hanlara ait olduğu bildirildi. Ancak bu Hanların değiştirilme prosedürü daha sonra belirlenecek ve bölge başkanının önerisi dışında hiç kimse Han olmayacaktı.¹⁹ Yargı kısmında ise Ahal ve Tejen Türkmenlerinin kendi aralarındaki tüm ceza ve sivil davaların, halk tarafından seçilen Merv Okrugu yöneticisinin kontrolü altındaki kadılar aracılığıyla inanç ve geleneklere çözüleceği bildirildi. Ancak Ruslara ve devlet mülklerine karşı ihanet, soygun ve diğer suçlar, Rus yasalarına göre yargılanacak ve cezalandırılacaktı. Diğer tüm açılardan Merv ve Tejen Türkmenleri Rus vatandaşlarının haklarından yararlanacaktı. Merv halkının uygun zaman geldiğinde Hive ve Buhara Hanlıklarının sınırlarına kadar uzanan ana kervan yollarındaki tüm kuyuları temizlemek ve hem bu yollardaki hem de İran ve Afganistan'dan Merv sınırlarına kadar kervanların güvenliğini sağlamakla görevlendirildiği bildirildi.²⁰ Son olarak metinde Merv

¹⁹ Merv elçileri ile müzakerelerde Türkmenler için en önemli mesele iç siyasi yapılarının korunmasıydı. Metne bakıldığında bu taleplerin, halkın inanç ve geleneklerine yani adet ve şeriata göre yargılanma hakkı ile halkın dört Hanı tarafından "idare" hakkının korunmasıyla karşılanmış gibi görünüyordu. Ancak Merv Türkmenlerinin bu ayrıcalıklarının diğer şartlarla birlikte uygulanması mümkün değildi. Dördüncü maddede *bu Hanları değiştirme prosedürü daha sonra belirlenecektir. Ancak Okrug yöneticisinin önerisi dışında hiç kimse han olmayacaktır* şartıyla birlikte Hanlar seçim usulü yerine Rus idaresi tarafından tayin edilmeye başlandı. Böylece Merv Okrugu yöneticisi, Merv üzerindeki tüm gücü eline almış oldu. Diğer taraftan "halkın inanç ve geleneklerine göre" yargılanma maddesi bile aslında tam olarak yerine getirilemedi, çünkü bir dizi ceza davası 6. maddede görüldüğü üzere imparatorluk mahkemelerin yargı yetkisine tabiydi. M. A. Batunskiy, *Rossiya i İslam*, T. 2, Progress-Traditsiya, Moskva 2012, s. 272.

²⁰ 9. madde uyarınca Merv halkına kervan yollarının güvenliğini sağlama yükümlülüğü getiriliyordu ancak bunun da yerine getirilmesi imkansızdı. Çünkü "şartlar" yazılırken A.

sakinlerinin şef ve Hanlara hizmet için vermesi gereken ferrajilerin²¹ sayısının, daha sonra gerçek ihtiyaçlar belirlendiğinde ilan edileceği söylendi.²²

Rus hükümeti tarafından belirlenen şartlar uyarınca Merv'de idari sistemi kurmak ve düzeni sağlamak için Rus birliklerinin Merv'e hareket edeceği ve müfrezenin belirlenen yerde ikamet edeceği bildirilmişti. Bunun üzerine Hazar Ötesi Oblastı yöneticisi Komarov, yeni idari sistemi tatbik etmek maksadıyla müfrezesiyle birlikte Merv'e hareket etti. Komarov'un arzusu üzerine müfrezeye birlikte Merv'in işgal hareketine katılan diplomat Nikolay Valeryeviç Çarıkov, bu işgal hareketinin iştirakçisi ve en önemli tanığı olarak değerli bilgiler bıraktı. Bu ehemmiyeti sebebiyle makalede Çarıkov'un *Merv'in Barış Yoluyla İşgali* isimli anıları temelinde 1884 senesinde Merv'in işgal süreci aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Nikolay Valeryeviç Çarıkov'un Hayatı ve Rusların Türkistan Politikası Hakkındaki Görüşleri

Nikolay Valeryeviç Çarıkov, 8 Ocak 1855 tarihinde Dnipro Guberniyası'nın Aleksandrovska Uyezdiinde dünyaya geldi. Babası Valeriy İvanoviç Çarıkov idi ve o sırada Kırım'da bulunan Rus ordusunun gezici posta servisinde görev yapıyordu. Savaşın sona ermesinden sonra bir süre Moskova'da ikamet eden aile, ardından Samara'ya yerleşti.²³ İlk eğitimini evinde alan Çarıkov, 15 yaşına kadar

M. Tihomirov'a göre Merv vahasının bitişiğindeki hangi bölgelerin Rusya'ya, hangilerinin ise İran ve Afganistan'da ait olacağını belirlemek imkansızdı. Büyük olasılıkla 9. maddedeki ifadeler kasıtlı olarak belirsiz bırakılmıştı. Aminov, *Zakaspiyskoy kray...*, s. 37.

²¹ Milis.

²² *Krayevoye upravleniye*, Otčet po revizii Turkestanskogo kraya proizvedennoy po visoçayşemu poveleniyu Senatorom Gofmeyersterom grafom K. K. Palenom, SPB, 1910, s. 31-32.

²³ O. A. Çernov, "Ranniye godı Rossiyskogo diplomata i uçenogo N. V. Çarıkova, Po dokumentam tsentralnogo gosudarstvennogo arhiva Samarskoy Oblasti", *Povoljskaya gosudarstvennaya sotsialno-gumanitarnaya akademiya, Vestnik Arhivista*, No: 4, 2012, s. 293.

İngiltere'de öğrenim gördü. 1871 senesinde Rusya'ya dönerek Aleksandr Lisinesine kaydoldu. Lisede okurken tarihe ve doğu meselesine ilgisi sebebiyle Rus-Türk ilişkileri hakkında bitirme tezi kaleme aldı.²⁴ Özellikle bu dönemde Dışişleri Bakanlığında görev yapma isteğini fark etti.²⁵ Liseden mezun olduktan sonra, Moskova'da bulunan Dışişleri Bakanlığı Ana Arşivi'nde çalışmaya başladı.²⁶ Böylece daha önce lise tezi yazarken ifade edilen doğu meselesine olan ilgisi artmaya devam etti. Bu ilgisi sebebiyle arşivde çalışırken aynı zamanda Moskova Üniversitesi Profesörü G. A. Murkos rehberliğinde Arapça çalışmaya başladı. 11 Mayıs 1876 tarihinde arşivi ziyaret eden Türkistan Genel Valisi K. P. Von Kaufmann (1867-1882) ile de tanışma fırsatı buldu. Kaufmann arşivde Rus İmparatorluğu'nun Buhara, Hive ve diğer Türkistan devletleriyle ilişkileri hakkındaki materyallerle ilgileniyordu ve Çarıkov malzemeleri bulması için ona yardımcı oldu.²⁷

1 Haziran 1877 tarihinde Dışişleri Bakanlığı Kalem Odası'nın üçüncü sekreteri olan Çarıkov, bu görevi bir süre ertelemek zorunda kaldı ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na gönüllü olarak iştirak etti.²⁸ Savaş dönüşü Dışişleri Bakanlığı bünyesinde görev yapmaya devam etti. 1881 senesinde Dışişleri Bakanlığı Kalem Odası'nın birinci sekreterliğine tayin edildi.²⁹ Aynı yıl Dışişleri Bakanlığı Asya Dairesi müdürü İ. A. Zinovjev ile tanışan Çarıkov'a, Zinovjev iki görev seçeneği sundu: Ya Tahran'da birinci sekreter ya da Türkistan Genel Valisinin diploması memuru olacaktı.³⁰ Çarıkov ikinci görevi seçti ve 10 Ekim 1883

²⁴ O. A. Çernov, *Diplomatiçeskiy korpus Rossiyskoy imperii kontsa XIX-naçala XX vv.: Opit analitiçeskiy biografii (Po materialam N. V. Çarıkova)*, Dissertatsiya na soiskaniye uçenoy stepeni doktora istoričeskih nauk, Samarskiy Gosudarstvenniy Sotsialno-pedagogičeskiy universitet, Samara 2019, s. 236.

²⁵ Çernov, *Diplomatiçeskiy korpus...*, s. 237.

²⁶ Çernov, *Diplomatiçeskiy korpus...*, s. 242.

²⁷ Çernov, *Diplomatiçeskiy korpus...*, s. 243-244.

²⁸ Çernov, *Diplomatiçeskiy korpus...*, s. 250-251.

²⁹ Çernov, *Diplomatiçeskiy korpus...*, s. 265.

³⁰ 1867 senesinde Türkistan Genel Valiliği'nin kurulması, Rus İmparatorluğu'nun Türkistan'da etki alanını genişletmesi açısından önemli fırsatlar yarattı. Genel Vali,

tarihinde Türkistan Genel Valisinin diploması memuru olarak atandı.³¹ Yeni görevinden memnun olan Çarıkov, yerel özellikleri daha iyi anlamak için Farsça öğrenmeye de başladı ve daha sonra Buhara’da aynı görevi yapacak olan P. M. Lessar,³² Çarıkov’a bir sözlük ve yerel lehçelerin konuşma kılavuzunu verdi. Çarıkov, Türkistan’a gitmeden önce babasına veda etmek için Kursk’a uğradı.³³

Çarıkov, Rusya’nın Türkistan’da medenileştirme rolü oynadığına inanıyor ve ona göre bölgede barış ve refah politikası izliyordu. Berlin Kongresi’nin sonuçları ve Avrupa güçlerinin Rusya’ya karşı düşmanca tecrit politikaları, Rusya’yı Asya’ya doğru itmişti. Bunun sonucunda da doğal olarak bu ilerici çabalarında, İngiltere’nin düşmanca muhalefetiyle karşı karşıya kalmış ve İngilizler, Rus hükümetinin eylemlerini “İngiliz tacının incisi” olan Hindistan için bir tehdit görmeye başlamışlardı. Ancak Çarıkov’a göre bu topraklarda “İngiliz aslanı”, “Rus ayısı”ndan çok daha zayıf bir konuma sahipti.³⁴ Çarıkov aynı zamanda, uzak ve neredeyse bilinmeyen Hazar Ötesi’nin işgalinin kaçınılmaz olduğunu da düşünüyordu. Onun gözünde Ahal-Teke Türkmenleri ve onların kardeşleri olan Mervliler, Türkistan’ın en kötü soyguncularıydı ve bölgede düzenli ticareti imkânsız hale getiriyorlardı. Skobelev’in harekâtı neticesinde Rus İmparatorluğu’nun bir parçası olan bu sorunlu bölgede istikrar hakim olsa da, ona göre “eşekarısı

Buhara Emirlîği başta olmak üzere Türkistan Hanlıkları ile sürekli temas halindeydi ve hanlıklar ile Türkistan Genel Valisi arasındaki ilişki doğrudan genel valilikte görev yapan Dışişleri Bakanlığı diploması memuru tarafından yürütülüyordu.

³¹ Çernov, *Diplomatiçeskiy korpus...*, s. 270-271.

³² P. M. Lessar (1851-1905): Türkistan’ın işgali sırasında ulaşım mühendisliği yapan Lessar, Hazar Ötesi Oblastı yöneticisinin emriyle Aşkabat’ın doğusunda kara ve demiryolları için araştırmalar yaptı. 1881 senesinde Göktepe’nin işgalinin ardından Afganistan’a geçti ve 1884 senesinde General Komarov ile birlikte Merv’in işgaline katıldı. 1890-1895 yılları arasında Buhara’da diplomatik temsilcilik yaptı. M. Y. Soroka, Portret “Rossiyskogo diplomata: Pavel Mihayloviç Lessar (1851-1905)”, *Novaya i noveşşaya istoriya*, No: 4, 2012, 123-136 s.

³³ Çernov, *Diplomatiçeskiy korpus...*, s. 271.

³⁴ O. A. Çernov, “Deyatelnost Rossiyskogo politiçeskogo agenta N. V. Çarıkov v Buharskom Emirate”, *İzvestiya Saratovskogo universiteta*, Ser. İstoriya, Mejdunarodniye otnoşeniya, T. 1, Vıp. 8, 2008, s. 53-53.

yuvası"nın ana kaynağı Merv şehriydi. Buna ek olarak Rus istihbaratına göre İngiltere bölgede yavaş yavaş hakimiyet kurmaya da başlamıştı. Çarıkov'un daha sonra dediği gibi, Rusya ve İngiltere'nin "Dünyanın Kraliçesi" (İngilizler Hindistan'ın anahtarı olarak gördükleri Merv'i böyle adlandırıyorlardı) olan Merv'de ne olup bittiğine dair tam ve doğru bilgi sahibi olmamasına rağmen, Rus Dışişleri Bakanlığ'ında Merv sorununun ne getireceği hakkında endişe hakimdi.³⁵

Çarıkov'un General Komarov'un Müfrezesine Katılması

6 Ekim 1883 tarihinde Dışişleri Bakanı N. K. Girs (1882-1895), Hazar Ötesi Oblastı yöneticisi Komarov'a, Çarıkov'un görev yeri olan Buhara'ya Hazar Ötesi üzerinden gitme isteğini bildirdi. Bunun üzerine yola çıkan Çarıkov, bu seyahatin ne denli zor olduğunu daha sonra şu sözlerle ifade edecekti: *İlk başta, herkesin tatlı suyu olmayan Mikhailovsk körfezindeki dar, kumlu uzun adaya ulaşmak için deniz yoluyla yaklaşık yüz elli mil gitmesi gerekiyordu.. ancak burası yükleme için iyi bir fırsattı.. Akşam karanlığında Kızıl-Arvat'a ulaştık ve orada General Komarov'un benim için bir tarantas gönderdiğini öğrendim. Yerel birliklerin sahip olduğu atların kullandığı bu araçta, kalan 180 kilometreyi.. zor bir yol boyunca sürmek zorunda kaldım..*³⁶

Uzun ve zorlu yolculuktan sonra 1 Ocak 1884 tarihinde Kızılsu şehrine gelen Çarıkov, Merv Hanlarının kararını General Komarov'dan Aşkabat'a geldiği sırada aldı. Aynı zamanda ondan Petersburg'dan Merv'in Rusya'ya katılım izninin alındığını ve ilerleyen günlerde imparatora yemin etmeleri için Merv Hanları ve Aksakallarının Aşkabat'ta beklendiğini öğrendi. Yemin töreninden sonra General Komarov, yeni Rus idaresinin kurulması için Merv'e bir müfrezeye hareket edecekti ve Çarıkov'un da onunla birlikte gelmesini istiyordu. Komarov ardından ona Karakum çölünden geçerek Buhara'ya gitmesi

³⁵ O. A. Çernov, "İz istorii prisoyedineniya Merva k Rossii", *SGPU İstoriçeskiye issledovaniya. Sbornik nauçnih trudov*, Vıp. 5, Samara 2004, s. 5.

³⁶ Çernov, *Diplomatiçeskiy korpus...*, s. 368-369.

için yardım edeceği vaadinde bulundu.³⁷ İngiliz savaş muhabiri E. O'Donovan'ın³⁸ hayatını riske atarak oldukça uzun bir süre kaldığı “dünyanın Kraliçesi” olarak bilinen bu gizemli bölgeyi, bu elverişli koşullar altında ziyaret etme fırsatı diplomata son derece çekici görünmüştü. 31 Ocak 1884 tarihinde Aşkabat'taki yemin töreninden sonra General Komarov'la en geç 22 Şubat'ta Karrı Bent'te buluşma kararı aldıktan sonra 9 Şubat'ta Aşkabat'tan hareket etti. Diğer bir geçiş olan Davan Geçidi daha önce kullanılmış olmasına rağmen Lessar tarafından uygun bulunmadığı için Çarıkov, Goçan şehrine henüz keşfedilmemiş olan Gaudan Geçidi üzerinden gitti. 1883 sonbaharında Petersburg'da olan Lessar, yaklaşan uzun kış gezisi için tecrübesi ve iyi tavsiyeleriyle Çarıkov'a oldukça yardımcı olmuştu. Çarıkov, 22 Şubat'ta Rus müfrezesinin ikamet ettiği Karrı Bent'e ulaştı.³⁹

Çarıkov, anılarında müfrezede misafir olduğunu yazıyordu. Ancak Rus tarihçi O. A. Çernov'a göre Çarıkov'un Dışişleri Bakanlığı Asya Dairesi ile olan yazışmaları, resmî belgeler ile kendi anıları bu sefere aktif katılımı gösterdiğini kanıtlıyordu. Ayrıca Merv işgal edildikten sonra Çarıkov, Rus kuvvetlerine karşı cihat ilan eden Siyah Puş ve Kaçar Han'ı da (Merv'deki Bahşi boyunun etkili Aksakallarından) sorgulamıştı. Çarıkov'a göre tüm bu olaylar Siyah Puş'un kendini İslam Peygamberi Mehdi'nin valisi ilan etmesi ve Sudan'dakine⁴⁰ benzer bir hareketin

³⁷ Çarıkov, “Mirnoye zavoyevaniye Merva”, s. 490-491.

³⁸ 1844 senesinde Dublin'de doğan O'Donovan, Fransa, İspanya, Bosna-Hersek ve Türkistan'daki çatışma ve ayaklanmaları kaleme alan İngiliz savaş muhabiriydi. 1879 senesinde Merv'e gelerek burada Türkmenler tarafından Rusya'ya casusluk yaptığı şüphesiyle tutuklandı. Birkaç ay hapisnede kaldıktan sonra serbest bırakılmasına rağmen bölgede yaklaşık üç yıl geçirdi. *The Merv Oasis* (Merv Vahası) isimli kitabı, O'Donovan'ın maceraları ve gözlemleri hakkında bir rapordur. İlk ciltte yazar, Trabzon'dan Bakü'ye, Hazar Denizi'nin doğusundaki topraklar, Türkmenistan ve İran seyahatine dair yolculuğunu anlatmaktadır. İkinci cildin büyük bir kısmı beş ay geçirdiği Merv hakkındadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. E. O'Donovan, *The Merv Oasis*, C. II, London: Smith, Elder, & Co., WaterlooPlace 1882.

³⁹ Çarıkov, “Mirnoye zavoyevaniye Merva”, s. 491-493.

⁴⁰ 1881-1885 yılları arasında, o zamanlar Mısır'ın bir eyaleti olan Sudan'da kendini “Mehdi” ilan eden Muhammed Ahmed önderliğindeki Mehdi Hareketi, 1885-1898

Rusya sınırlarında olgunlaştığı gerçeğiyle daha da karmaşıklaşmıştı. Dahası bu durum İngiltere'nin bu bölgede aktif bir sömürge politikası izlediği koşullar altında gerçekleşmişti. Bu sebeple Merv sorununu çözerken olağanüstü derecede dikkatli olmak gerekiyordu. Tüm bu nedenler bu özel siyasi görevin Çarıkov'a emanet edildiğini kanıtlıyordu.⁴¹

Rus Müfrezesinin Karrı Bent'ten Merv'e hareketi

Karrı Bent'teki Rus müfrezesi 24 Şubat'ta Alihanov'dan, Molla Siyah-Puş'un vaazı üzerine bir ayaklanmanın patlak verdiği ve yaklaşık 5.000 silahlı Türkmen'in Kaçar Han'ın yönetiminde Merv yolundaki Rus müfrezesine saldıracağı hakkında bir mektup aldı. General Komarov, Çarıkov'a Alihanov'dan gelen mektubu okuyarak onun durum hakkındaki fikrini öğrenmek istiyordu. Çarıkov'a göre Karrı Bent'teki Rus müfrezesi, yaklaşık 400.000 kişiden oluşan nüfusun herhangi bir kısmıyla savaşmadan, vahayı barış yoluyla ele geçirmek arzusundaydı. Bunun sebebini ise şu sözlerle açıklıyordu:

*Müfrezenin önünde 110 millik susuz bir yol, arkasında Aşkabat'a kadar 300 milden fazla bozkır vardı. Açıkçası gücümüz süngü sayısında değil, son zamanlarda Skobelev tarafından Göktepe'nin işgaliyle birlikte Türkmenler arasında yayılan Rus isminin cazibesindeydi. Mervlilerin saldırı yapılmaksızın bile müfrezemizi yok edebileceği ortaya çıkmıştı. Bunu yapmak için, yem ve tahıl ekmeği stoklarını yakmaları ve Aşkabat ile iletişimimiz üzerinde hareket etmeleri yeterliydi.*⁴²

25 Şubat sabahı Rus müfrezesi Karrı Bent'ten Merv'e hareket etti ve 25-26 Şubat günlerinde müfrezenin ilerleyişi devam etti. 27 Şubat günü Merv Hanlarından Sarı Batır ile Malı Han, o esnada Garib Ata'da bulunan müfrezeye Alihanov'un mektubuyla birlikte iki kişi ve su

tarihleri arasında Mehdi Devleti olarak bilenen yeni bir siyasi organizasyonun temellerini attı.

⁴¹ Çernov, *Diplomatiçeskiy korpus...*, s. 369-370.

⁴² Çarıkov, "Mirnoye zavoyevaniye Merva", s. 494.

tedariki için deve gönderdi. Alihanov mektubunda Merv’de her şeyin yolunda olduğu ve ertesi gün generali karşılamak için Merv Hanları ve atlılarla birlikte Rus kampında olacağını bildiriyordu. 28 Şubat’ta Rus kampına gelen Alihanov’un yanında Aşkabat’ta yemin eden dört Hanla birlikte, yaklaşık 300 kişiden oluşan tüm Merv boylarının Aksakalları ile Yolöten’den 5 Sarık Türkmeni de bulunuyordu.⁴³ Alihanov geldiğinde Kaçar Han’ın taraftarlarının Rus müfrezesine saldırmak için yola çıktıkları haberini de verdi. Aynı günün gecesi gerçekleşen saldırı neticesinde, ilerleyen günlerde Kaçar Han’ı sorgulayan Çarıkov, ondan Kaçar Han tarafından 4 ölü ve 9 yaralının olduğunu öğrenecekti. General Komarov, bu olaydan sonra müfrezenin dinlenmesi için Garib Ata’da bir gün daha kalma kararı aldı. Aynı zamanda Hanlar, grubun bozkır yönünde toplandığını bildirdiler ve çıkan çatışma sonucu Mervlilerden ölenlerin olduğu hatta Kaçar Han’ın oğlunun yaralandığı bilgisi alındı. Çarıkov anılarında bu saldırıların örgütlü Türkmenlerin dövüş niteliklerine sahip olduklarını açıkça doğruladığını yazıyordu.⁴⁴ Müfreme hareket etmeden önce Merv mollası General Komarov ile görüşmeye gelerek, Çarıkov’un da bulunduğu kibitkada⁴⁵ ondan 28 Şubat’taki saldırıdan sonra ele geçirilen genç bir esiri istedi. 29 Şubat sabahı müfreme yeniden hareket etti ve akşama doğru, Kaçar Han’ın gece saldıracağı bilgisi alındı ve Türkmenlerin saldırısı yeniden püskürtüldü. 30 Şubat’ta müfreme Merv kalesine ulaştı. 2 Mart’ta ise Komarov kalenin içine girdi. Çarıkov anılarında Merv ele geçirilse bile Siyah Puş ve Kaçar Han yakalanmadan Rusların kendilerini kazanmış saymadıklarını yazıyordu. Ancak ona göre sorun hızlı ve basit bir şekilde çözülmüştü. Çünkü Hanlar, Merv’den Afganistan’a kaçan Siyah Puş ve genel kararı bozan Han olan Kaçar Han’ı yakalayıp Rus kampına getirmişlerdi. General Komarov onları tutuklayarak

⁴³ Çarıkov, “Mirnoye zavoyevaniye Merva”, s. 497.

⁴⁴ Çarıkov, “Mirnoye zavoyevaniye Merva”, s. 498-499.

⁴⁵ Kibitka adı Arapça “kubbe” sözünden gelmekte olup genellikle üzerleri keçe kaplamalı ahşap kafeslerden oluşan taşınabilir yurt (çadır) anlamına gelmektedir. Ruslar aynı zamanda kibitkaları üstü örtülü araba olarak da kullanılıyorlardı.

Çarıkov'dan üç müridiyle birlikte Siyah Puş ve Kaçar Han'ı sorgulamasını istedi.⁴⁶

Çarıkov'un Siyah Puş ve Kaçar Hanı Sorgulaması

Siyah-Puş'un kimliği ve faaliyetleri hakkında hem kendisi hem de General Komarov için mümkün olduğunca çok şey öğrenmek isteyen Çarıkov, Siyah-Puş ve Afgan üç müridin sorgusunun üç gün sürdüğünü yazmaktadır.⁴⁷ Aynı zamanda çok zayıf olmasına rağmen yine de Türkmen lehçesinden daha iyi anladığı için tercümana Farsça sorgulama talimatı verdiğini de belirtmiştir. Çarıkov'a göre Siyah Puş, Fars, Türkmen ve Hindu dillerini eşit derecede kullanıyordu.⁴⁸ Sorgulamada kendisi hakkında sadece uygun gördüğü bilgileri vererek adını ve kökenini gizlemiştir. Sadece kuzeybatı Hindistan'da doğmuş bir Afgan olduğunu söylemiştir.⁴⁹ Siyah Puş, kendisini gerçek İslam'ın barışçıl bir vaizi olarak göstermiş ancak göçebe Türkmenler tarafından anlaşılmamış ve takdir edilmemiştir.⁵⁰ Aynı zamanda o, sorguda siyasi olarak Afgan prensi Eyüp Han'ın lehine çalıştığını da itiraf etmiştir. Çarıkov'un sonradan Siyah Puş hakkında elde ettiği bilgilerde kendini Sarık Türkmenlerinden Sarı Han gibi göstermiş olsa bile Rus tarihçi Terentev'in aksine İngiliz ajanı olmadığını öğrenmiştir. Aslında Afgan hükümdarı Eyüp Han'a hizmet etmiş ve Merv'i egemenliği altına alma planına göre hareket etmiştir.⁵¹ Çarıkov'a göre Türkmen topraklarında Sudan'dakine benzer bir ayaklanma olmamasının sebebi, o esnada Merv Türkmenlerinin fanatik olmamasıydı, eğer tersi olsaydı Siyah

⁴⁶ Çarıkov, "Mirnoye zavoyevaniye Merva", s. 499-508.

⁴⁷ Çarıkov, "Mirnoye zavoyevaniye Merva", s. 510.

⁴⁸ Çarıkov, "Mirnoye zavoyevaniye Merva", s. 511.

⁴⁹ Merv'in işgaliden sonra Hasan Abad köyünü ziyaret eden Çarıkov, Siyah Puş hakkında önemli bilgiler aldı. Siyah Puş'un Hindistan doğumlu bir İngiliz vatandaşı olduğunu öğrendi. Buradaki Hana göre Siyah Puş, İngilizlerin çıkarı için Türkmenleri Rusya'ya karşı örgütlemişti. Han, Siyah Puş ile bir görüşme de yapmış ve görüşmede Siyah Puş'un güvenilirmez biri olduğu sonucuna varmıştı. Bu nedenle de onu bulunduğu bölgeden göndermişti. Çernov, *Diplomatiçeskiy korpus...*, s. 378.

⁵⁰ Çarıkov, "Mirnoye zavoyevaniye Merva", s. 510.

⁵¹ Çernov, *Diplomatiçeskiy korpus...*, s. 378-379.

Puş'un peygamber olduğu inancı tüm Türkistan'ı sarardı.⁵² Lessar ise Siyah Puş ve onun Türkistan'daki faaliyetlerini şöyle anlatıyordu;

Göktepe'yi alır almaz, Pende'de⁵³ kendi milliyetini saklayan bir adam ortaya çıktı. Bağımsız kalan Türkmenleri Ruslarla ilişkilere girmemeleri için heyecanlandırdı. Siyah Puş'a Afgan ve iki Hintli'nin yanı sıra birkaç kişi daha katıldı. Onlar kısmen Pende'de, kısmen Yolöten'de yaşıyor ancak Merv'e zaman zaman geliyorlardı. Siyah Puş ilk başta çok tereddütlü davrandı ve onun hakkında çok az şey biliyordu ancak 1883 senesinden itibaren faaliyetleri arttı; o, bu eyaletin valisi olan Eyüp Han ve çevredeki tüm valilerle ilişkiye girmek için Horasan'a ajanlarını göndermeye başladı. Tüm bunlarla birlikte etkinliğine dini bir karakter vermeye de çalıştı. Merv'de "Asla kafir Rus'dan korkmayın; yakında Müslümanlardan kafiri yok edecek olan bir kurtarıcı gelecek" diye ilan etti. Kendisinin Merv'i Ruslardan koruyacak bir elçi olduğunu söyledi; soygunlara izin verdi, askerlerine silah ve para vermeyi vaat etti. Siyah Puş tekrar tekrar Mervliler adına Horasan valisinden onları Fars vatandaşlığına kabul etmelerini istedi, ancak Fars makamları onun önemli bir otoriteye sahip olmadığını bildikleri için onları dikkate almadı. Horasan'da Siyah Puş kendini Şeyh-Mansur olarak adlandırdı ve emrinde Hristiyanları kovmak için yüz bin kişinin olduğunu açıkladı; mektuplara da on iki imamın isimleriyle bir mühür vurdu. Ancak kimse onun bu dini görevine inanmadı ve herkes onu politik bir ajan olarak görüyordu. Siyah Puş'un para işleri çok kötü bir durumdaydı ve bu onun Merv'de ve daha sonra Yolöten'de asker toplamasını engelledi. İlk noktada Kaçar Han ayda 100 kran'a 60 atlı tuttu; ancak para almayan insanlar dağıldı. Ancak Yolöten'de Sarı Han daha enerjik davrandı ve Yolöten Yahudileri tarafından satın alınana kadar Siyah Puş'u tutukladı ve zincirledi. Yazın soygunlar başladığında, tüm bozkır tedirgin oldu; soygunlar ekmek hasadı üzerine yoğunlaştı. Zaten Ağustos ayında, soyguncuların her yöne dağıldığını haber veren barışçıl halk (Sarı Han,

⁵² Çernov, "N. V. Çarıkov o vliyanii", s. 219.

⁵³ Merv vahasında Murgab nehri üzerindeki vahaların güneyinde bulunur.

*Nur Berdi Han'ın dul eşi Gül Cemal ve oğlu Yusuf Han) Aşkabat'a başvurdu.*⁵⁴

Çarıkov anılarında Siyah Puş'un 1 Ocak'taki kengeşe ve Aşkabat'taki yemin törenine inanmadığını da yazmıştır. Çarıkov'a göre Siyah Puş, Rus müfrezesi beklenmedik ve hızlı bir şekilde Merv'e hareket edince Türkmenler arasındaki iki yıllık çabalarının tüm meyveleri ile dini cazibesini kaybetmemek ve aynı zamanda Kaçar Han'ı kaçırmamak için Ruslara açıkça karşı çıkmak zorunda kalmıştı. Sorguda silahlı direnişin başarısız olmasında Siyah Puş, esas olarak Kaçar Han'ı suçladığını söylemiştir. Çarıkov'a göre aslında Siyah Puş, Ruslara karşı genel bir direnişi örgütlemeyi başaramamış, kendini koruma hissi ile cihat tetiklenmiştir. Çünkü aksi takdirde Türkmenler onu bir Rus casusu olarak öldürürdü. Bu anlamda birçok Türkmen diğer şeylerin yanı sıra Siyah Puş'un General Komarov'a yazdığı ve Rusları işlerinin karmaşık bir ağına çekmeye çalıştığı gerçeğine dayanarak ondan şüpheleniyordu. Çarıkov'a göre Siyah Puş'da Sudanlı çağdaşı Muhammet Ahmet'in belirleyici karakteri ve askeri yetenekleri olsaydı, Türkistan'daki ajitasyonu çok daha büyük ve daha geniş bir gelişme gösterebilirdi. Bu öncelikle Sudanlıların ve Arapların aksine, Türkmenlerin dine çok kayıtsız olmaları ve Farsların Müslüman mezhepçiliğine eğilimli olmalarına rağmen, Şii olarak Sünni kaynaklardan gelen önerilere kolayca adapte olmamaları nedeniyle engellendi. Afganlar uzun zamandır hem Türkmenler hem de Farslarla düşmanlık içindeydiler ve bu heterojen elementlerin Siyah Puş'un gücünün ötesinde olduğu kanıtlanmıştı.⁵⁵

Çarıkov aynı zamanda kendi vatanını savunmaya çalışan ve bunun için kendine destek arayan Kaçar Han'ı da sorguladı. 1880 senesinde tüm Merv'in Hanı olarak kabul edilen Kaçar Han, Merv'i İran'a tabi kılmak maksadıyla müzakereler için Tahran'a gitmişti. Çarıkov'a göre

⁵⁴ P. M. Lessar, *Yugo-zapadnaya Turkmeniya (Zemli Sarikov i Salorov)*, Tip. A. S. Suvorina, Peterburg 1885, s. 3-4.

⁵⁵ Çarıkov, "Mirnoye zavoyevaniye Merva", s. 513.

Rusların Merv'e girişiyle dört Hanın göreve getirilmesi, Kaçar Han'ın hayallerini suya düşürmüştü. Kaçar Han'ın kişisel planları, Siyah Puş tarafından ustaca kullanılmış, Siyah Puş Kaçar Han'ın dini inancını kullanarak onu kutsallığına ikna etmişti. Çarıkov anılarında yaralı oğlunu, servetini, siyasi kariyerini kaybetmesine rağmen, kendisine göre onu ölüm cezasının beklediği Kaçar Han'ın yine de tüm bu felaketlerin suçlusunu lanetlemediği ve ona inanmaya devam ettiğini yazıyordu. Sorgu sonrasında General Komarov'un isteğiyle Siyah Puş, Kaçar Han ve ele geçirilen tüm suç ortakları, bölgedeki faaliyetlerine son vermek amacıyla Kaluga'ya sürgün edildiler. Çarıkov anılarında İmam Şamil'in 1860'lı yıllarda ailesi ve müritleriyle birlikte sürgün edildiği bu şehrin bilerek seçildiğini yazıyordu.⁵⁶

General Komarov'un Merv Seyahati

Merv şehrine giren General Komarov, Aşkabat'a dönmeden önce Merv'in doğusuna bir gezi gerçekleştirdi. Bu gezide generale aynı zamanda, Hazar Ötesi Oblastı terkinde kurulan Merv Okrugu yöneticiliğine tayin edilen Alihanov ve Çarıkov da eşlik etti. Komarov öncelikle Merv'den güneye, Murgab nehri üzerinde Merv vahasını sulayan Kouşut-Bent'e doğru gitti. Çarıkov'a göre bu yolculukta tüm operasyonlar sırasında olduğu gibi General Komarov sadece politik ve askeri hedeflere değil, aynı zamanda ekonomik ve bilimsel hedeflere de uygun davrandı. Yeni Rus topraklarının gezilmesi, yerlilere sadece Kouşut Han Kala'nın (Merv kalesi) değil, tüm vahanın Rus hakimiyetine girdiğini göstermekti. General Komarov özellikle Murgab'daki yeni Rus tahkimatının su temini konusunda endişeliydi. Çünkü vahanın tüm tarımsal verimliliği aynı bende bağlıydı. Adı verilen bent, Karı Bent'e çok benzeyen küçük ve son derece ilkel bir bentti. Rus işgalinden sonra bent, tüm Türkmen arazilerinin uygun bir şekilde sulanması, tren istasyonuna su temin edilmesi ve Aleksandr tahkimatının surlarının çevresinde gelişen yeni Rus Merv kentine su sağlanması için hidrolik

⁵⁶ Çarıkov, "Mirnoye zavoyevaniye Merva", s. 515.

yapılarla değiştirildi ve pamuk ve diğer plantasyonlarıyla ünlü geniş Merv arazisine gerekli su sağlandı.⁵⁷

Çarıkov'un da aralarında bulunduğu ekip, altıncı gün Merv'e vardı ve kısa bir süre sonra güneybatıya, Aşkabat'a doğru hareket etti. Ancak Çarıkov, Merv'de babasının ölüm haberini aldığı için Petersburg'a geri dönmek zorunda kaldı. General Komarov Aşkabat'a Karri Bent üzerinden değil İran ile sınır konusunda yanlış anlaşılmaları önlemek için Serahs şehri üzerinden gitti. Çarıkov da General Komarov'u Serahs'ta uğurladıktan sonra, Tejen nehrinin sağ kıyısı boyunca güneye doğru yola devam etti ve Aşkabat'a döndüğünde, Komarov'u orada buldu. Birkaç gün sonra da Petersburg'a gitti.⁵⁸ Petersburg'da İmparator III. Aleksandr ile görüşen Çarıkov, sefer sırasındaki mektuplarının Dışişleri Bakanlığı tarafından imparatora sunulduğu ve bu bilgilerin bir süredir Rusların Merv'deki ilerleyişiyle ilgili ayrıntılı bilginin tek kaynağı olarak hizmet ettiğini öğrendi. Çünkü o sıralarda Hazar Ötesi Oblastı yöneticisinin Petersburg'la, Tiflis ve Harbiye Bakanlığı aracılığıyla kurulan resmi ilişkileri son derece karmaşık ve yavaştı. Çarıkov'un Merv'in işgaline doğrudan katılımı Rus hükümetine bilgi açısından önemli faydalar sağladı. Onun özellikle Dışişleri Bakanlığı Asya Dairesi müdürü Zinoviyev'e Komarov'un kampından yolladığı mektuplarda Rus hükümeti açısından en hızlı ve doğru bilgiler yer aldı.⁵⁹

Genel olarak Rusların Merv'i barış yoluyla ele geçirmesi, Ruslar açısından diplomatik, askeri ve ekonomik sonuçları açısından çok amaçlı bir kombinasyon örneği olarak değerlendirildi. Çarıkov'un anılarında da belirtildiği üzere bu işgal Petersburg'a sadece 240.000 rubleye mal oldu. Yani General Komarov'un değerlendirmesine göre bu rakam "Petersburg'da ortalama bir ev fiyatından daha azdı" ve ekonomik açıdan çok değerli yaklaşık 100.000 metrekare toprak Rus

⁵⁷ Çarıkov, "Mirnoye zavoyevaniye Merva", s. 515

⁵⁸ Çarıkov, "Mirnoye zavoyevaniye Merva", s. 517-518.

⁵⁹ Çernov, *Diplomatiçeskiy korpus...*, s. 373.

İmparatorluğu'na dahil edildi. Diğer taraftan Merv'in işgali, uluslararası alanda çok sayıda yayın, protesto ve sokak gösterileriyle ifade edilen yeni bir Rus karşıtı psikolojik savaşa da neden oldu. Çünkü bu işgalin Rusların Merv'den sonra Herat'a, daha sonra da Hindistan'a saldırının başlangıcı olacağı korkusu, İngilizler arasında yeni bir baş ağrısına yol açmıştı.⁶⁰

Sonuç

1 Ocak 1884 tarihli Kengeş Meclisi'nin kararı uyarınca Merv'e hareket eden General Komarov'un müfrezesinde misafir olduğunu yazsa da kaynaklar Çarıkov'un bu işgale aktif olarak katılım gösterdiğini kanıtlamaktadır. En önemlisi de Merv'in işgal sürecindeki olayların gelişimi üzerinde belirleyici bir karaktere sahip olmasa bile, Rusya açısından şehrin barış yoluyla ele geçirilmesi ve kolonileştirilmesine katkıda bulunmuştur. Çarıkov'un anıları da dahil olmak üzere Rus kaynaklarında gönüllü olması sebebiyle 1884 senesindeki bu işgal hareketinin barış yoluyla gerçekleşmesi, Merv Türkmenlerinin çaresiz kaldıkları ve Rus hakimiyetini kabul etmek zorunda bırakıldıkları gerçeğini değiştirmemektedir. Hatta Çarıkov da Merv halkının doğrudan Merv'e giren Rus müfrezesinden korkmadığını ancak direniş noktası görmediğini çünkü Rusların oraya çekebilecek askeri kaynakların farkında olduklarını yazmıştır. Siyasi ortamı çok iyi analiz eden Çarıkov, Merv'in işgalinin büyük olasılıkla İngiltere ile bir savaş anlamına geleceğini de bildiğinden Merv'in özellikle barış yoluyla ele geçirilmesinin ehemmiyeti üzerinde durmuştur. Çarıkov'un anıları, Rus kaynaklarında oldukça az bilgi sahibi olunan Siyah Puş ve Türkmen direnişini örgütleyen Kaçar Han'ın saldırıları hakkında bilgi vermesi açısından da oldukça değerlidir. Çünkü kaynaklarda ağırlıklı olarak Aşkabat'taki yemin töreni sonrası Rus hakimiyetini kabul eden 4 Han'dan söz edilmekte ve Rus müfrezesiyle savaşmayı göze alarak binlerce Türkmen'i örgütleyen Kaçar Han yok sayılmaktaydı.

⁶⁰ Aminov, *Zakaspiyskoy kray v sostave Rossiyskoy imperii*, s. 38.

Türkistan Genel Valisinin diplomasi memurluğu görevinden sonra 1886 senesinde Buhara'da diplomatik temsilci olan Çarıkov'un Türkistan'da İslam faktörüne özel önem gösterdiği de göze çarpmaktadır. Çarıkov Türkistan'daki hizmet döneminde özellikle İslam'ın ortaya çıkışı ile XIX. yüzyıldaki gelişim sürecine dair koşulları tahlil ederek, araştırmaları ve uygulamalarının bir sonucu olarak, İslam'ın Türkistan'daki yaşam tarzının korunmasında belirleyici bir rol oynadığı kanısına varmıştı. Aynı zamanda, yerel halkın dini inançlarının fanatik bir karaktere sahip olmadığına inanıyordu. Şüphesiz Türkistan'daki hizmet döneminin son safhasında şekillenen tüm bu düşünceler, Siyah Puş'u sorgulaması ve Merv kadısı ile görüşmesi neticesinde Merv'in işgal sürecinde oluşmaya başladı. Aynı şekilde işgal sonrası Merv vahasını ziyaret eden Çarıkov'un yerli halk ile temasları da Türkistan'daki Rus siyasetinin karakteri hakkındaki ipuçlarını oluşturdu.

Kaynakça

AMİNOV, İ. İ., "Organizatsionno-pravoviye osobennosti upravleniye v Zakaspiyskoy oblasti Rossiyskoy İmperii, *Lex Russica*, No: 11 (132), 2017.

_____, *Zakaspiyskoy kray v sostave Rossiyskoy imperii (istoriko-pravovoye issledovaniye)*, Prospekt, Moskva 2018.

AVARSKİY-ALİHANOV, M., "Zakaspiyskiye Vospaminamiya 1881-1885", *Vestnik Yevropi*, No: 9, 1904.

BATUNSKİY, M. A., *Rossiya i İslam*, T. 2, Progress-Traditsiya, Moskva 2012.

ÇARIKOV, N. V., "Mirnoye zavoyevaniye Merva (İz vospominaniy o pohode generala A. V. Komarova v 1886 g.)", *İstoriçesnik vestnik*, No: 11, 1914.

ÇERNOV, O. A., "Deyatelnost Rosskiyskogo politiçeskogo agenta N. V. Çarıkov v Buharskom Emirate", *İzvestiya Saratovskogo universiteta*, Ser. İstoriya, Mejdunarodniye otnoşeniya, T. 1, Vip. 8, 2008.

_____, *Diplomatiçeskiy korpus Rossiyskoy imperii kontsa XIX-naçala XX vv.: Opt analitiçeskiy biografii (Po materialam N. V. Çarıkova)*, Dissertatsiya na

soiskaniye uçenoy stepeni doktora istoričeskikh nauk, Samarskiy Gosudarstvenniy Sotsialno-pedagogičeskij universitet, Samara 2019.

_____, "İz istorii prisoyedineniya Merva k Rossii", *SGPU İstoričeskiye issledovaniya*, Sbornik nauçnih trudov Vıp. 5, Samara 2004.

_____, "N. V. Çarıkov o vliyanii islama na razvitiye Sredney Azii vo vtoroy polovine XIX veka", *Vestnik Tomskogo universiteta*, İstoriya, No: 4(20), 2012.

_____, "Ranniye godı Rossiyskogo diplomata i uçenogo N. V. Çarıkova, po dokumentam tsentralnogo gosudarstvennogo arhiva Samarskoy Oblasti", Povoljskaya gosudarstvennaya sotsialno-gumanitarnaya akademiya, *Vestnik Arhivista*, No: 4, 2012.

İstoriya SSSR s drevneyşih vremen do naših dneı, T. 5, İzd. Nauka, Moskva 1968.

KONDRATENKO, Y., "Kratkiy istoričeskij oçerk Mervskogo oazica", *Turkestantskiy sbornik: sbornik soçineniy i stateı otnosyaşihşya do Sredney Azii voobşşe i Turkestanskogo kraya v osobennosti*, T. 411, Peterburg 1883.

Krayevoye upravleniye, Otçet po revizii Turkestanskogo kraya proizvedennoy po visoçayşemu poveleniyu Senatorom Gofmeysterom grafom K. K. Palenom, SPB 1910.

LESSAR, P. M., *Yugo-zapadnaya Turkmeniya (Zemli Sarıkov i Salorov)*, Tip. A. S. Suvorina, Peterburg 1885.

O'DONOVAN, E., *The Merv Oasis*, C. II, London: Smith, Elder & Co., WaterlooPlace 1882.

ÖZKAN, M., *Türkistan'ın İşgal Çağı Beyaz General Skobelev (1843-1882)*, Kronik Kitap, İstanbul 2020.

PSZRİ, T. 1 (1881), No: 142, "O prisoyedinenii k İmperii zanyatoy našimi voyskami territorii Turkmenov Tekinskogo roda i obrazovanii iz neya i zemel Zakaspiyskogo voennogo otdela oblasti Zakaskiyskoy, so vključeniye onoy v sostav Kavkazskogo voennogo okruga."

SOROKA, M. Y., Portret "Rossiyskogo diplomata: Pavel Mihayloviç Lessar (1851-1905)", *Novaya i noveşşaya istoriya*, No: 4, 2012.

TERENTYEV, M. A., *İstoriya zavoyevaniya Sredney Azii*, Tip. V. V. Komarova, T. 3, SPB 1906.

